

İlhanlı Tarihinde Mecdü'l-Mülk Yezdî Hadisesi

Özkan Dayı*

Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Erzurum, Türkiye

Öz

Moğol tarihi içerisinde özellikle İlhanlı devletinin Ön Asya bölgesinde önemli bir yeri bulunmaktadır. Bu tarihi seyir içerisinde İlhanlı devletinin gelişiminde devletin idarî kadrosunda görev yapan bürokratların büyük bir yeri olduğu yadsınmaz. Bu idarî sınıflara mensup olan kişilerin, çalışmaları ile yeni bir düzen oluştururken aynı zamanda, kendi prestijlerini de yükseltmeye çalıştıkları bir gerçektir. Bu durum kaçınılmaz olarak devlet adamları arasında çekişmelere de sebep olmaktadır. Bu çekişmelerin temel amacı bürokratik anlamda daha çok söz sahibi olmaktır.

Bu çalışma ile söz konusu olan, idarî kadrolar arasındaki siyasî çekişmede yer alan karakterleri, onların birbirleri ile olan mücadelelerini ve bu yoldaki hırslı faaliyetlerini Mecdü'l-Mülk Yezdî hadise çerçevesinde ele almaktır. Tabiri yerinde ise, Moğol İrani'nda hükümdardan sonra ikinci kudret sahibi kişi olmak için Mecdü'l-Mülk Yezdî'nin verdiği mücadeleyi ve vezâret makamına muhalefetini ele almaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Mecdü'l-Mülk Yezdî, Muhalefet, Vezâret, Bürokrasi.

Mecdulmulk Yezdî Incident in Ilkhanid History

Abstract

Ilkhanid Empire has an important place in Mongol history, especially in Asia Minor region. Throughout this chronology, bureaucrats' important place in administrative board in Ilkhanid Empire cannot be denied. It is true that these administrative people aimed to gain prestige while creating a new order with their works. This, inevitably, caused conflicts among the statesmen. Main cause of these conflicts was to have more rights to speak bureaucratically.

The aim of this study is to discuss characters in political disputes between administrative units, their struggles and their passionate activities in this process within the frame of Mecdulmulk Yezdî incident. So to speak, we will attempt to discuss struggle of Mecdulmulk Yezdî to become second powerful person after the emperor in Mongol Iran and his opposition in vizierate authority.

Keywords: Mecdulmulk Yezdî, Opposition, Vizierate, Bureaucracy.

Makale Bilgileri:
Gönderim / Received:
31.08.2016
Kabul / Accepted:
11.09.2016

* Sorumlu Yazar:
Atatürk Üniversitesi,
Edebiyat Fakültesi,
Erzurum, Türkiye
ozkandayii@gmail.com

Giriş

Moğol devleti genişlemeye başladığı andan itibaren hâkim olduğu coğrafyalardaki kalifiye unsurlardan faydalanmayı çok iyi bilmiştir. Bu unsurlardan biri de hiç şüphesiz, bir devleti ayakta tutan idarî kadrolardır. Moğol devlet anlayışında devlet işlerinin en iyi şekilde yürütülmesi esası, din ve aidiyet durumundan her zaman önde gelmiştir. Bu açıdan verilecek en iyi örnek, Cengiz Han'ın Nayman ülkesini zaptından sonra Nayman Hanı'nın mühürdârı Uygur Taşatun'u idarî anlamda kendi hizmetine almasıdır (Spuler, 2011, s. 304, 315; Yuvalı, 1994, s. 121; Ögel, 2002, a., s. 153-155; Özcan, 2013, 34, s. 148; Ersoy, 2007, 22, s. 395; *Moğolların Gizli Tarihçesi*, 2011, s. 155-156; Barthold, 1990, a., s. 411; Gündegül, 2002, VIII, s. 919; Barthold, 1979, b., III, s. 94; Grousset, 1980, s. 217; Roux, 2001, s. 297-298; Ögel, 1988, b., s. 618; Almas, 2010, s. 367). Bu bağlamda büyük Moğol devletinin bir şubesi sayılan İlhanlılar da bu anlayış içerisinde hâkim oldukları Ön Asya coğrafyasını yönetmişlerdir. Hâkim olan zümre, her zaman idarî sınıflardan en iyi ve en kârlı hizmet beklentisi içerisinde olmuştur. Bu durum haliyle İran Moğollarında bürokratik kadro içerisinde siyasî çekişmelere sebep olmuştur.

İlhanlı devletinin kurulduğu alana baktığımızda, Sasanîler ve Abbasîler gibi devrinin en önemli devletlerinin hâkim olduğu bir coğrafyayı görmekteyiz. Dolayısıyla bu bölgede zengin devlet tecrübesi ve kültürel geçmişi olan zümreler geçmişten beri süregelmekteydi. Moğollar, Çin'de Uygurlardan faydalandıkları gibi İran'da da getirdikleri yöneticiler ile birlikte, devlet yönetiminde Fars unsurlardan da devlet idaresinde istifade etmişlerdir. Ancak bu durumun bir takım sakıncaları bulunuyordu. Her şeyden önce devlette iki başlı bir yönetim söz konusuydu. Yönetimin bir tarafında devletin kurucusu Moğollar, askerî aristokrasiyi temsil ederken; diğer yanında ise idarî ve malî sahada İranlılar, sivil bürokrasiyi oluşturmaktaydılar. Hükümdâr ise bu iki kanadın üstünde bir denge rolünde idi. Fars unsurların devlet bürokrasisindeki baskın durumu aslında Abbasî devletinden beri bu coğrafyada kendini

göstermekteydi (Sepehrî, 1390 hş., 5, s. 53-74; Deniz, 2013, s. 132; Uyar, 2012, , XXI, s. 69).

İran coğrafyasında bu dönem içerisindeki bürokratik çekişmelerin başlangıcı 1231 tarihinde bölgeye resmen atanan sivil idarecilerin gelişi ile ortaya çıkmaktadır. Kısacası İlhanlı tarihinde Mecdü'l-Mülk Yezdî hadisesi öncesinde de yaşanan sivil yöneticilerin çekişmeleri mevcut idi. Bu bağlamda İran coğrafyasına atanan Uygur kökenli olan ilk sivil idareci Cin Timur'un İran'da askerî idareciler diyebileceğimiz Curmagun ve Nosal ile olan mücadelesi (Cüveynî, 1329 hş., II, s. 218-219; Cüveynî, 1988, s. 402; Reşidüddîn, 1374hş., a., s. 369-371, 429; Mîrhand, 1339hş., V, s. 175; Âştîyânî, 1328hş., a., I-II, s. 165; Cûzcânî, 1343hş., II, s. 153, 158; Handmîr, 1333hş., a., III, s. 48-49; Yuvalı, 1994, s. 51), yine Cin Timur'un vefatından sonra atanan Uygur kökenli olan Körgüz'e karşı Kül Bolat, Şerefeddîn Harezmi ve Edgü Timur'un muhalefeti (Cüveynî, 1329 hş., II, s. 229-231; Âştîyânî, 1328hş., a., I-II, s. 168-169; Pîrnâyâ, 1390hş., s. 689; Mîrhand, 1339hş., V, s. 183, 186-187; Yuvalı, 1994, s. 126; Hîrevî, 1381hş., 43; Dehkhodâ, 1373hş., IX, s. 12544), Mecdü'l-Mülk hadisesi öncesinde örnek gösterilecek siyasî olaylardır.

Bu durum güçlü bir hükümdârın yönetiminde bir sorun teşkil etmez iken, aksi bir durum söz konusu olduğunda iki taraf arasında rekâbet ve gerginlik hâsıl oluyor, bu da devletin otoritesinin zayıflamasına neden oluyordu. 1256 yılı sonrasında İlhanlı devletinin ilk hükümdârı Hülagu malî ve idarî konuların haricinde kültürel konuları da bu Fars unsurlara bırakmıştı. Fars yazısı ve kültürü Hülagu ve halefleri döneminde devlet eli ile yaygınlaştırılmaya çalışıldı. Yerleşik kültüre, ticarete ve oldukça yüksek medeni bir yapıya sahip İran coğrafyasında genel nüfusun ve yönetici kesimin taban tavana zıt olduğu bir durumda şartları Moğollar lehine çevirmek oldukça zor bir iş idi. Bu yüzden Moğolların İran'a geldikten sonra yavaş yavaş yerleşik hayata ve halk arasında hâkim olan kültüre ayak uydurduklarını görmekteyiz ('Alî Asl, 1390hş., 13, s. 66; Deniz, 2013, s. 132-133).

İlhanlı Devleti'nde Cüveynî Ailesi ve Şemseddîn Cüveynî'nin Yükselişi

Şemseddîn Cüveynî ve Ata Melik Cüveynî'nin dedesi olan Bahâeddîn Muhammed b. Ali'nin dayısı ve Münşe'ât Mecmû'a'sını yazan Müntecibüddîn Bedîⁱ, Selçuklu Sultanı Sencer'in kâtibidir. Bu haliyle de Cüveynî ailesinin bürokratik geçmişi Selçuklu devletine kadar dayanmaktadır (Öztuna, 1996, I, s. 563). Şemseddîn Cüveynî, Hârizmlî Müslüman bir aileye mensuptu. Babası Bahâeddîn Cüveynî, Cengiz Han'ın batı seferinden Hülâgu'nun Ön Asya'ya gelmesine kadar otuz beş yıl batı bölgesinde yüksek dereceli Moğol idarecilerinin yanında kâtiplik yapmıştır. Bahâeddîn'in diğer oğlu Ata Melik Cüveynî ise İlhanlı devleti idaresinde Bağdad'da önemli hizmetlerde bulunmuştur. Hülâgu'nun ölümünden sonra tahta geçen Abaka Han zamanında da görevini sürdüren Şemseddîn Cüveynî, böylece İlhanlı devletinde uzun süre hizmet etmiştir. Şemseddîn Cüveynî, ilk olarak 1232 (630 h.) yılında Horasan bölgesinin Sâhib-i Dîvân'ı olmuştur. Devletin kuruluşu sırasında yani Hülâgu Han devrinde devletin gelir ve giderleri de baş vezir tarafından yürütülmüştür. Moğol devletinde Cengiz Han'ın Uygur ve Çinli müşavirlerinin yardımı ile kurmuş olduğu idarî sistem içinde zamanla yeni birimler ve görevler ihdâs edilmiştir (Bâfkî, 1384hş., s. 117; Kulî Hân, 1336hş., a., I, s. 1135-1136; Baron, 1301hş., s. 30; Nefîsî, 1363hş., I, s. 162-163; Yuvalı, 1994, s.121; Dehkhodâ, 1373hş., IX, s. 12761; Seccâdî, 1370hş., XIX, s. 10-12; Şa'bânî-Emîrî, 1390hş., 16, s. 107). Ayrıca Hülâgu, İsfahân'ın niyâbetini 1254 (652 h.) yılında Şemseddîn Cüveynî'ye bırakmıştır(Ensârî, 1321hş., s. 140).

Şemseddîn Cüveynî'nin çocukluğundan itibaren çok iyi bir öğrenim gördüğü ve İmâdeddîn Ebû Muhammed b. Ömer b. Muhammed Kazvîni'den ders aldığı bilinmektedir(Rezevî, 1354hş., s. 146). Ata Melik Cüveynî'nin kardeşi olan Şemseddîn Muhammed Cüveynî, 1263 (661 h.) yılında baş vezir Seyfeddîn Bitikçi'ninⁱⁱ idam edilmesinden sonra onun yerine getirilmiştir. Hülâgu'nun 1265 yılında ölümünden sonra da Şemseddîn Cüveynî, görevini muhafaza edecektir. Târîh-i Cihânguşâ ve Câmî'ü't-Tevârîh'de hakkında verilen bilgilere

göre, devlet işlerinden haberdâr, dirayetli ve oldukça da hamiyet sahibi bir insan olarak bilinmektedir(Mîrhand, 1339hş., V, s. 271; Yuvalı, 1992, s. 128). Seyfeddîn Bitikçi'den sonra İlhanlı devletinde vezârete getirilen Şemseddîn Cüveynî, Seyfeddîn Bitikçi'nin aksine itikâd olarak Sünnî inancına mensup bir aileden gelmekteydi(Ârifniyâ, 1387hş., 73-74, s. 33-34.). Hülâgu Han, İsmâilî ve Halifelik sorunlarını kendi lehine çözdükten sonra İlhanlı devletinin temelini atmak üzere bazı tayinlerde bulunmuştur. Bu tayinler aslında; İlhanlı devletinde bürokratik anlamda temel atmak isteyen Hanların yapmış olduğu ilk atamalarıdır. Bu bağlamda Hülâgu, Seyfeddîn Bitikçi'nin katli ile Şemseddîn Muhammed Cüveynî'yi memleketlerin sâhib-i dîvânlığını atamıştır. Ayrıca Bağdad mülkünü Şemseddîn Cüveynî'nin kardeşi Alâaddîn'e bağışlamıştır (Reşîdüddîn, 2013, b., s. 71-72; Reşîdüddîn, 1374hş., a., s. 732,734; Mîrhand, 1339hş., V, s. 271; Benâketî, 1348hş., s. 425,427; Ağır, 2008, 15, s. 2). Sâhib-i Dîvân Şemseddîn Cüveynî'nin kardeşi olan Ata Melik Cüveynî bilindiği üzere Târîh-i Cihânguşâ'nın yazarıdır (Şebânkâreî, 1343hş., s. 264; Bâfkî, 1384hş., s. 117; Yazıcı, 2002, XXXII, s. 25; Sâbitî, 1346hş., s.210; Köprülü, 1979, III, s. 249). Bu terfi ve atamalarla özellikle Cüveynî ailesinin bürokraside parlak yılları başlayacaktır.

Hülâgu'nun ölümü üzerine oğlu Abaka, Han olarak 9 Mart 1265'te tahta çıkmış ve Şemseddîn Cüveynî de baş vezirlik makamını korumuştur. Bu sırada Abaka Han, Bizans imparatorluğu ile ittifak kurmuştur. Bu dönemde Şemseddîn Cüveynî'nin aktif olarak İlhanlı devleti siyasetinde bulunduğunu görmekteyiz. Böylece Cüveynîler, otuz yıl kadar vezâret makamında kalacaktır. Cüveynîlerin idarî iktidarları döneminde Şemseddîn Cüveynî'nin yalnızca emlaklarından günlük geliri bir tümeni yani on bin dinârı bulmaktaydı(Abû'l Farac, 1950, II, s. 585; Handmîr, 1333hş., a., III, s. 108; 'Ukaylî, 1337hş., s. 276; Beyzâvî, 1382hş., s. 134; Recebzâde, 1355hş., s. 14; Kadyânî, 1384hş., s. 146; Beyânî, 1993, II, s. 388; Ensârî, 1321hş., s. 142; Güler, 2013, s. 35; Haykıran, 2007, s. 7; Şa'bânî-Emîrî, 1390hş., 16, s. 107; Devlet, 1993, IX, s. 66).

Sahib-i Dîvân Şemseddîn Cüveynî'nin İran genelinde birçok emlakta sahip olması ve buralardan gelen yüklü gelirler, kendisine karşı gelişen muhalefetin elinde bir koz olarak bulunmaktaydı. Bu açıdan onun giderek artan serveti ve nüfuzu daha sonra kendisinin ve Cüveynî ailesinin felâketi olacaktır.

Cüveynî devlet işleri konusunda mükemmel bilgili idi; ayrıca güzel konuşan ve belâgat sahibi bir vezir olarak da bilinmektedir. Bu dönemde ilim ve sanattan anlayan fâzıl kişiler onun yazılarını evrâklarının arasında bir hazine gibi muhâfaza ediyorlardı(Aksarayî, 2000, b., s. 60; Handmîr, 1333hş., a., III, s. 108; Handmîr, ty., b., s. 268; Bâfkî, 1384hş., s. 118). Müsâmeretü'l-Ahbâr'da Şemseddîn Cüveynî için "Onun fermânı, ülke göğünde kader gibi geçerliydi." ifadesi kullanılmıştır (Aksarayî, 2000, b., s.61; Aksarayî, 1999, a., 79-80). Bu ifadeden de anlaşılacağı gibi Şemseddîn Cüveynî'nin ülke genelinde idarî iktidarı, İlhanlı hanedanının gölgesinde iyice kuvvet kazanmıştı.

Elbistan'da Moğol ordusunun Memlûkler karşısında hezimete uğraması Abaka Han'ı çok öfkelenirmiş ve Han, 1277 tarihinde başkent Tebriz'den Anadolu'ya yola çıkmıştır. Bu durum yüzünden Abaka Han, Rum'un bazı vilâyetlerinde katliam ve yağma emretmiştir. Şemseddîn Cüveynî, Abaka Han'ın hışmından bölgeyi korumak için Anadolu'da birkaç şehri satın almıştır. Sâhib-i Dîvân Şemseddîn, "Adil padişâh, bazı insanların cezası için herkesi cezalandırmasın" diye hükümdâra arz etmiş ve Abaka Han'ın Anadolu'da yapacağı yıkımı Şemseddîn Cüveynî, engellemeye çalışmıştır(Reşidüddin, 2013, b., s. 113; Reşidüddin, 1374hş., a., s. 768-769; Benâketî, 1348hş., s. 434; Kaymaz, 1970, s. 177; Kaya, 2013, VI , s. 311; Çatal, 2009, s. 125; Sümer, 1969, I, s. 43; Bîbî, 1956, s. 240; Şa'bânî-Emîrî, 1390hş., 16, s. 109; Irâkî, 2012, s. 48). Bu olaydan sonra Abaka Han tarafından 17 Eylül 1277'de Şemseddîn Cüveynî, bölge halkının gönlünü almak için Anadolu'ya gönderilmiştir. Şemseddîn Cüveynî, Anadolu'ya gidip harap olan şehirleri mamûr hale getirmeye çalışmış ve Rum memleketinde yaygın olmayan tamga vergisini

uygulamaya koymuştur.(Reşidüddin, 2013, b., s. 114-115; Reşidüddin, 1374hş., a., s. 770; Turan, 1988, s. 154; Riyâhî, 1995, s. 88.)

Vezir Şemseddîn Cüveynî'nin halkı koruyan bir yanının olduğunu kaynaklardan anlamaktayız. Abaka Han'ın Anadolu seferi sonrasında Cüveynî'nin halkın gönlünü almaya çalışması buna bir örnektir. Yine Seyfî Hîrevî'nin, vezirin bu davranışı hatırlatan bir olayı Herat ve havalisi için kaleme aldığını görmekteyiz. Sâhib-i Dîvân, Abaka Han'ın on bin askeri Herat'a göndermesine karşı çıkmış ve bu durumun harap olan Horasan'ı tamamen harap edeceğine değinerek engel olmaya çalışmıştır(Hîrevî, 1381hş., s. 83). Şemseddîn Cüveynî'nin gerek Anadolu ve gerekse Horasan için halkı gözetir bir tarzda tavır almasının sebebi; Sâhib-i Dîvân'ın Moğol işgali sonrasında tamamen sarsılan iktisadî düzenin tekrar bozulmasına mani olma düşüncesinden başka bir şey değildir.

Elbistan savaşı sonrası Abaka Han'ın Anadolu'ya intikam seferi düzenlemesi, yağma ve katliamda bulunması ardından Anadolu idaresine vakıf olan Pervâne'yi öldürtmesi Anadolu'da büsbütün idarenin bozulmasına sebep olmuştur. Bozuk olan düzenin yeniden tesis edilmesi için Şemseddîn Cüveynî bölgeye memur edilerek gönderilmesi Moğolların aslında içinden çıkamadıkları idarî sorunları deneyimli bürokratlara havale etmelerinden başka bir şey değildi.

Şemseddîn Muhammed Cüveynî'nin Sâhib-i Dîvânlığı zamanında Abaka Han'ın devlet işlerini çok iyi bir hale geldi. Şemseddîn Cüveynî'nin iyi idaresi sayesinde İran onun zamanında ilerledi ve itibar kazandı. Sâhib-i Dîvân Şemseddîn Muhammed Cüveynî'nin vezâretinde Tebriz şehri de büyük gelişim gösterdi. Ayrıca Sivas'taki Çifte Minareli Medrese'nin 1271-1272 yılları arasında İlhanlı veziri Şemseddîn Cüveynî tarafından yapıldığı da bilinmektedir. Şemseddîn Cüveynî'nin Serah'ın içilebilir suyu üzerine sed çektirerek bir gölet yaptırdığı, Meraga ve Ucan dağları civarından doğan su kaynaklarından otuz iki tane çeşme yaptırdığı da kaynaklarda geçmektedir(Âştîyânî, 1328hş., a., I-II, s. 201-202; Ertuğrul, 1997, VIII, s. 312-313; Müstevfî,

1342hş., a., 221,224; Sümer, 1969, I, s. 59; Şa‘bânî-Emîrî, 1390hş., 16, s. 111; Tuncer, 1986, 23-26). Ayrıca Cüveynî ailesinden Şemseddîn Cüveynî'nin oğulları Bahâeddînⁱⁱⁱ ve Harûn Cüveynî^{iv} de bu dönem içerisinde İlhanlı ülkesinde idarî kadro içerisinde yer almaktaydılar.

Mecdü'l-Mülk Yezdî

Vezârettteki uzun yıllar süren görevi esnasında Şemseddîn Cüveynî ve ailesinin en çok sorun yaşadığı siyasî karakter Mezdü'l-Mülk Yezdî olmuştur. Bu çalışmamızın başlıca kaynakları olan Târîh-i Cihânguşâ, Câmîü't-Tevârîh, Ravzatü's-Safâ, Habîbü's-Siyer, Târîh-i Vassâf, Târîh-i Benâketî ve Dustûrü'l-Vuzerâ gibi eserlerde Cüveynî ve Mezdü'l-Mülk arasındaki çekişmeye geniş yer ayrılmıştır. Bu çekişmenin bürokrasi tarihi içerisindeki yeri İlhanlı tarihi açısından çok mühimdir. Zira bu çekişmeye Moğol hanedan üyeleri de dâhil olmuştur. Ayrıca bu siyasî kavga Cüveynî ailesini düşüşe geçirmiş, aslında bu ailenin düşüşü ile İlhanlı devleti de idarî anlamda kötü gidişata doğru yol almaya başlamıştır.

Mezdü'l-Mülk Yezdî'nin babası, Safîü'l-Mülk, Yezd Atabeklerine hizmet eden bir devlet memuru idi. Mezdü'l-Mülk, bir süre İsfahan'da Şemseddîn Cüveynî'nin oğlu Hâce Bahâeddîn'in hizmetinde bulduktan sonra, Şemseddîn Cüveynî'nin hizmetine girmiştir. Mezdü'l-Mülk, istifa ve siyakat konusunda iyi bir eğitime sahipti. Şemseddîn Cüveynî, onu eğitmiş ve iki üç defa da onu işlerini halletmesi için görevlendirmişti. Bu işlerden birisi de Gürcistan taraflarında nüfus sayımı idi. Lakin Cüveynî, ona itimat edemediği için Mezdü'l-Mülk'ü meslekî hayatında desteklemeyi bırakmıştır. Bu durum üzerine Mezdü'l-Mülk, memleketi Yezd'e dönmüştür(Bâfkî, 1384hş., s. 123, 125). Mezdü'l-Mülk ve Cüveynî'nin bu kötü giden ilk çalışma deneyimi muhtemelen, ileride gerçekleşecek muhalefetin de temelini oluşturacaktır.

Görüldüğü üzere Mezdü'l-Mülk'ün ailesi idarî anlamda Cüveynî ailesi gibi belirli bir geçmişe sahipti. Bu da siyasî anlamda Mezdü'l-Mülk'ün İlhanlı teşkilatında görev almasına kolaylaştıran bir unsurdur. Aslında idarî kadrolarda bu tarz yapılanma o dönemin resmî sisteminde yaygın

olarak tercih edilmekteydi. Mezdü'l-Mülk'ün Cüveynîler gibi bürokratik anlamda köklü bir deneyime sahip olan bir aileden gelmesi, ayrıca ona Şemseddîn Cüveynî'nin verdiği görevleri Mezdü'l-Mülk tarafından istenildiği gibi yerine getirilememesi Mezdü'l-Mülk ve Cüveynî ailesinin arasını açmış olabilir.

Mezdü'l-Mülk Yezdî'nin Muhalefeti'nin Başlaması

Mezdü'l-Mülk'ün başarısız memuriyeti sonrasında tekrar Hâce Bahâeddîn'in hizmetine girdiği görülmektedir. Bundan bir süre sonra da Mezdü'l-Mülk, Şemseddîn Cüveynî tarafından Rum'a gönderilmiş ve geri döndüğünde eskisi gibi Hâce Şemseddîn'in hizmetine girmiştir. Mezdü'l-Mülk ikinci kez Cüveynî'nin hizmetindeyken muhalefete başlamıştır. Onun muhalefetinin temelini Hâce Alâeddîn ile Mezdüddîn Esir'in Mısır ordusunun büyüklüğü bunların sayısından bahsetmelerini işitmesi ile oluşturmuştur. Mezdü'l-Mülk, bunu bahane ederek Yisu Buka Gürekan'ın yanına gitmiş, “Sahib-i dîvân'ın kardeşinin naibi, her iki kardeşin kengeşi ve ittifakı ile düşman olan Mısırlılarla (Memlûklerle) bir olup onların bütün durumlarından haberdar idiler. Sürekli Mısır'dan İlhanlı toprağına ordu gelmesini ve Bağdad memleketini Mısırlılara teslim etmeyi bekliyorlar” demiştir. Yisu Buka Gürekan, bu iddiayı Abaka Han'ın huzurunda arz etmiş ve bu konuda soruşturma başlamıştır. Fakat yargı sonucunda bu iddia kanıtlanamamıştır. Bu olaydan sonra Sâhib-i Dîvân, Mezdü'l-Mülk'e Sivas hâkimliği menşurunu vermiştir. Mezdü'l-Mülk'ün, Şemseddîn Cüveynî'ye olan düşmanlığı artarak devam etmiş ve Mezdü'l-Mülk, şehzâde Argun'un yakınlarından Ayaçi adında birinin vasıtasıyla Argun'un hizmetine giderek, Şemseddîn Cüveynî'nin Mısır Sultanı ile İlhanlılar aleyhinde irtibat halinde olduğunu ve kardeşi Ata Melik Cüveynî'nin de Bağdad'da sultanlar gibi yaşadığını o sırada Horasan'da şehzâde olan Argun'a^v arz etmiştir. Ve bu durumdan haberdâr olduğu için de Sivas hâkimliğinin Şemseddîn Cüveynî tarafından kendisine sus payı olarak verildiğini iddia etmiştir(Reşîdüddîn, 2013, b., s. 120-121; Reşîdüddîn, 1374hş., a., s. 774-777; Mîrhand, 1339hş., V, s. 318-320; Handmîr,

1333hş., a., III, s. 111-112; Şîrâzî, 1346hş., s. 55; Handmîr, ty., b., s. 272-275; Bâfkî, 1384hş., s. 123; Âştiyânî, 1328hş., a., I-II, s. 216-217; Kadyânî, 1384hş., s. 149).

Şehzâde Argun'un Cüveynîlere Karşı Muhalif Harekete Dâhil Olması

Bunun sonucunda Şehzâde Argun, Mecdü'l-Mülk'ün iddialarını babası Abaka Han'ın huzurunda arz etmiştir. Fakat Abaka Han, bu konuyu iyice tetkik etmek için bu olayı kimseye söylememesini şehzâdeye tenbihlemiştir. Mecdü'l-Mülk, daha sonra Abaka Han'a ulaşarak Argun'a söylediklerini kendisi de iletmiştir. Abaka Han, bu meseleyi araştırıp tetkik etmek üzere Cüveynî'nin naiplerinin yakalanarak, idari ve mali defterler ile getirmeleri için bütün memleketlere elçiler göndermiştir. Bu sırada Sâhib-i Dîvân, Olcay Hatun'dan yardım istemiş ve Olcay Hatun'un aracılığı ile Cüveynî bu durumdan kurtulabilmiştir. Daha sonra Sâhib-i Dîvân'ın naiplerine saldırmamasına dair yarlıklar gönderilmiştir. Mecdü'l-Mülk, ümitsizliğe kapılarak, "Hükümdar, Sâhib-i Dîvân hakkında suyurgamişi^{vi} verdiği için, o bu köleye bundan böyle bir an bile aman vermez. Bu kölenin onun şerrinden uzak olması için kendisinin bir emire teslim etmesini veya kölenin bu diyardan gitmesini umuyor" diye bir ötü^{vii} yazmıştır (Reşîdüddin, 2013, b., s. 121-122; Âştiyânî, 1328hş., a., I-II, s. 217-218).

Şehzâde Argun'a yakın olan kişiler vasıtasıyla Mecdü'l-Mülk başlamış olduğu muhalefete Moğol hanedân üyelerini de dâhil etmeye muvaffak olmuştur. Ayrıca olaya hanedân mensubu kadınların da müdahil olması bu dönemde hanedân kadınlarının siyâsî anlamda söz sahibi

olduklarının en güzel örneklerindedir.

Mecdü'l-Mülk'ün İktidarda Yükselişi

Bu soruşturma sonrasında Abaka Han, her ne kadar Sâhib-i Dîvân'a ihsanda bulundu ise de, Mecdü'l-Mülk'ü de suçlamamıştır. Sonunda Mecdü'l-Mülk için 1280 senesi baharında, "Mecdü'l-Mülk Yezdî, Amuderya suyundan Mısır kapısına kadar bütün memleketlerde şerefendirilsin ve çıkacak olan hükümlerde Sâhib-i Dîvân ile ortak şekilde olsun" diye yarlıg hükmü çıkmıştır. Abaka Han, bütün hatunlara ve şehzâdelere, emirlere, devlet ileri gelenlerine Meraga tapınağında iken o yarlıgı duyurmalarını buyurmuştu. Orada bulunanlar, "Hiçbir zaman Moğol hükümdarı bir Tazik'e^{viii} böyle bir yarlıgı vermemiştir" diye bu hükmün önemini dile getirmişlerdir. Habîbü's-Siyer'de Mecdü'l-Mülk'e verilen yarlıgda, kimsenin onun işlerine müdahale etmemesinin emredildiği de belirtilmiştir. Ayrıca ondan önce İlhanlı ülkesinde hiç kimseye verilmemiş olan aslan başlı payzenin^{ix} de bu yarlıkla beraber Mecdü'l-Mülk'e verildiğinden bahsedilmektedir. Abaka Han, Mecdü'l-Mülk'e "Mülk, mal, hazine ve erahta işlerinde çok uyanık olman, hepsinden haberdâr ve vakıf olman gerekiyor. Bütün işlere senin naiplerin hâkim olsun. Kendini iyi koru ve hiçbir zaman orduya karşı her hangi bir yanlış davranışta bulunma! Eğer birisi sana saldırmak isterse, onun cevabını ben vermeyi bilirim" diyerek Mecdü'l-Mülk'ü kendi himayesine almıştır. Böyle Mecdü'l-Mülk bütün işleri eline almış ve Şemseddîn Cüveynî'nin konumu sarsılmıştır. Mecdü'l-Mülk, Abaka Han'ın himayesi ile eli güçlenince şu dörtlüğü Sâhib Şemseddîn'e göndererek ona meydan okumaktan geri durmamıştır;

یا غرقه شدن یا گوهری آوردن

در بحر غم تو غوطه خواهم خوردن

یا روی بدان سرخ کنم یا گردن

خصم تو بسی قویست خواهم کردن

Senin gam denizine dalacağım; ya boğulurum, ya cevher çıkartırım.

Senin düşmanlığını güçlü kılacağım; ya yüzümü kızartırım, ya da boynumu veririm.

Sâhib-i Dîvân ise, bu şiire cevap olarak şu iki beyti göndermiştir.

یرغوجو بر شاه نشاید بردن بس غصه روزگار باید خوردن
این کار که در میانش داری هم روی بدان سرخ کنی هم گردن

Şahın katına yargu götürmek yakışmadığı için; o yüzden feleğin çilesini çokça çekmek gerek.

Bu işe girdiğin için, hem yüzünü kızartacaksın hem boynunu vereceksin (Reşidüddin, 2013, b., s. 122-123; Reşidüddin, 1374hş., a., s. 774-777; Mîrhand, 1339hş., V, s. 321-324; Handmîr, 1333hş., a., III, s. 112-113; Şîrâzî, 1346hş., s. 56; Handmîr, ty., b., s. 276; Benâketî, 1348hş., s. 435; Bâfkî, 1384hş., s. 126; Kulî Hân, 1336hş., a., I, s. 1135-1136; Âştîyânî, 1328hş., a., I-II, s. 218).

Abaka Han zamanında Şemseddîn Cüveynî, 1279 yılından itibaren uzun yıllar müşrifü'l-mülk sıfatıyla Mecdü'l-Mülk Yezdî ile birlikte devleti idare etmiştir (Şîrâzî, 1346hş., s. 56; Handmîr, ty., b., s. 276; Bâfkî, 1384hş., s. 125; Spuler, 2011, s. 308; Baron, 1301hş., s. 34; İsfahânîyân, 1369 hş., 134, s. 16; Ferşîdniyâ-Rahmânyân, 1388hş., 1, 34). Böylece bu görev ile Mecdü'l-Mülk Yezdî'nin tayin edeceği memurlar Şemseddîn Cüveynî tarafından tayin edilmiş olan idarî ve malî görevlileri takip edebileceklerdi ('Ukaylî, 1337hş., s. 276; Köprülü, 1979, III, s. 256). Müşriflik payesi aldıktan sonra eli iyice güçlenen Mecdü'l-Mülk, Vassâf tarihine göre tüm İlhanlı ülkesine hesaplarda araştırmalar yapmaları için her yere kâtipler göndermiştir. Ayrıca bu dönemde İlhan makamlarından sadır olan bütün fermanlarda Mecdü'l-Mülk'ün ve Sâhib-i Dîvân Şemseddîn Cüveynî'nin imzalarının bulunması gerekmektedir. Sâhib-i Dîvân belgenin sağına, Mecdü'l-Mülk ise belgenin soluna "Müşrif-i Memâlik Bilgâsı" unvanı ile imza atmaktaydı (Şîrâzî, 1346hş., s. 57). Mecdü'l-Mülk'ün Sâhib-i bu denli takip ettirmesin tek amacı güçlü bir şekilde muhalefet yapmak için Sâhib-i Dîvân'ın açığını bulmak istemesidir. Ayrıca bu durum bize İlhanlı devletinde idarî işlerin en yetkili ismi olan vezirin bazen yetkilerini paylaştığını da göstermektedir. Aslında

vezirin kontrol edilemeyen bürokratik gücü, Han tarafından müşrifler eli ile kontrol altına alınmaya çalışılmıştır.

Çıkarılan ferman ile Mecdü'l-Mülk Yezdî, bütün İlhanlı devletinin müşrifî sıfatıyla Sâhib-i Dîvân'ın işlerine ortak olmuş ve böylece Cüveynî ailesi için büyük bir tehdit unsuru haline de gelmiş bulunuyordu. Burada dikkati çeken şey Mecdü'l-Mülk'e Sadreddîn Zencânî'nin^x ve şehzâde Argun'un onun girdiği işte yardımcı olmalarıdır. Ayrıca çıkarılan ferman ile Sâhib-i Dîvân şahsında toplanmış olan idarî ve malî işlerin, müşrifliğin Mecdü'l-Mülk Yezdî'ye verilmesi ile birbirinden ayrıldığını da görmekteyiz.

Ata Melik Cüveynî'ye Karşı Mecdü'l-Mülk'ün Faaliyetleri

Mecdü'l-Mülk, muhalefetinin Sâhib-i Dîvân Şemseddîn Cüveynî nezdinde fazlasıyla etkili olmadığını görünce kardeşi Ata Melik Alâeddîn'e karşı faaliyetlere girişmeye başladı. Bu sırada Sâhib Şemseddîn, olayın giderek vahim bir hal aldığı görünce kardeşine, "Başının derde girmemesi için hiçbir şekilde inkâr etme!" diye kardeşine nasihat etmekteydi. Tehditler sonucunda Alâeddîn yüz bin tümen altın vermeyi kabul etmişti. Hatta Ata Melik Alâeddîn, zincirle Bağdad köprüsüne bağlanarak işkence bile görmüş, ayrıca onun tüm malına el koyulmuştu. Böylelikle Ata Melik Alâeddîn'in işi tamamen bozulmaya başlamış ve Mecdü'l-Mülk'ün derecesi artmış oluyordu (Reşidüddin, 2013, b., s. 124; Reşidüddin, 1374hş., a., s. 777; Abû'l Farac, 1950, II, s. 610; Mîrhand, 1339hş., V, s. 324; Âştîyânî, 1328hş., a., I-II, s. 218-219; Baron, 1301hş., s. 34). Fakat bu olaylar karşısında Abaka Han, Ata Melik Cüveynî'ye acıyarak 17 Aralık

1281 senesinde onu hapisten çıkartmıştır. Ata Melik hapisten çıkarılmasına rağmen Mecdü'l-Mülk yine de ona saldırmaya kalkışmıştır (Reşidüddin, 2013, b., s. 125; Reşidüddin, 1374hş., a., s. 777-778; Mîrhand, 1339hş., V, s. 325; Âştiyânî, 1328hş., a., I-II, s. 219).

Mecdü'l-Mülk, Ata Melik Cüveynî'nin Bağdad malından çaldığı vergi gelirlerini zimmetine geçirerek toprak altında sakladığını iddia etmekteydi. Bu iddiası yüzünden Ata Melik Cüveynî'nin yaptırdığı ribâtlar, hângâhlar ve hatta bu aileye ait mezarlar birkaç defa kazılarak harap edilmişti (Şîrâzî, 1346hş., s. 61).

İlhanlı devleti içerisinde Cüveynî ailesine mensup olan Sâhib-i Dîvân Şemseddîn Muhammed Cüveynî ve kardeşi Alâaddîn Ata Melik Cüveynî'nin devlet yönetimi üzerindeki kontrol ve yetkilerinin Abaka Han zamanında artması onlara muhalif kesimin giderek büyümesine sebep olmuştur. Önceleri Kara Buka ve onun naibi olan İshak-ı Ermeni Ata Melik aleyhine faaliyetlerde bulundularsa da, Cüveynî ailesinin devlet içerisindeki bu sağlam duruşu buna engel oldu. Fakat ailenin devlet içindeki durumunu Mecdü'l-Mülk Yezdî'nin faaliyetleri ve muhalefeti sarsmıştır. Mecdü'l-Mülk'ün bu muhalefeti Abaka Han zamanında İlhanlı devletindeki en önemli olaylardan ve bürokratik çekişmelerinden biri olarak bilinmektedir. Bu dönemde Cüveynî ailesi tıpkı Abbasîler dönemindeki Bermekî ailesi gibi büyük nüfuz ve iktidâr sahibi olan bir aile idi. Bu ailenin zamanında İlhanlı devletinin idarî işleri İranlıların eline geçmeye başlamıştı (Ebu'l-Ferec, 2011, s. 48; Âştiyânî, 1328hş., a., I-II, s. 216; Baron, 1301hş., s. 32; Beyânî, 1993, II, 386, 396).

Sultan Ahmed Han'ın Hükümdarlığı ve Mecdü'l-Mülk'ün Düşüşü

Abaka Han'ın vefatı üzerine Sultan Ahmed Teküdâr^{xi} İlhan olmuştur. Şemseddîn Cüveynî'nin, Sultan Ahmed Teküdâr zamanında vezirlik görevine devam ettiğini görmekteyiz. Abaka Han zamanında Fars bölgesine hesapların tahkiki için gönderilen Soğuncak Noyan (Suncak Noyan)^{xii}, Ahmed Teküdâr zamanında naib-i saltanatlık yapılmıştır. Ayrıca Şemseddîn Cüveynî, Horasan, Mazenderan, Irak, Arrân ve Azerbaycan

hâkimliğini bağımsız bir şekilde; Rum illerini de Selçuklu sultanları ile birlikte yönetmiştir. Cüveynî ailesi, Hülagu, Abaka ve Ahmed Teküdâr zamanında devlet işlerini kendi kontrolleri altına almışlardı. Böylece muhaliflerin ve Mecdü'l-Mülk Yezdî'nin çabalarına rağmen Cüveynî ailesi Sultan Ahmed Teküdâr Han zamanında da İlhanlı devletinin yönetim kadrosunda yine en ileri seviyede bulunuyordu. Fakat kendilerine düşman olan Argun Han zamanında (1284-1290) Emîr Buka'nın^{xiii} faaliyetleri sonucunda bu aile büyük acılar çekerek ortadan kaldırılacaktır (Handmîr, 1333hş., a., III, s. 118-119; Şîrâzî, 1346hş., s. 67, 118-119; Şebânkâreî, 1343hş., s. 264; Safa, 2005, II, s. 26; Safa, 1349 hş., III, s. 41-42; Lenkerûdî, 137 hş., VII, s. 28; Kadyânî, 1384hş., s. 150; Burûşkî, 1365hş., s. 16; 'Abbâsî, 1382 hş., s. 88; İsfahânîyân, 1369 hş., 134, s. 14; Âştiyânî, 1328hş., a., I-II, s. 220-221).

Ahmed Teküdâr tahta çıktıktan sonra Hâce Şemseddîn'e karşı olan eski korku yeniden başladı. Memleketin işraf işleri bir kez daha ona verilmesi bile söz konusu idi. Mecdü'l-Mülk, Sâhib'i kötölemeleri, onun ağızından doğru veya yalan sözler nakletmeleri için bir kısım adamlarını kullandı (Reşidüddin, 2013, b., s. 130-131; Reşidüddin, 1374hş., a., s. 786; Ebu'l-Ferec, 2011, s. 59; Abû'l Farac, 1950, II, s. 610). Bu sırada Mecdü'l-Mülk, şehzâde Argun huzuruna "Ben senin incûnum. Babanı Sâhib-i Dîvân zehirledi. Benim bunu bildiğimden haberi olduğu için benim canıma kastediyor. Eğer bu olay ortaya çıkarsa, şehzâdenin olayın bu nedenle olduğunu bilmesi gerekiyor" diye haber gönderdi. Fakat o sırada Mecdü'l-Mülk'ün Sadrüddîn lakabını taşıyan kardeşinin oğlu Mecdü'l-Mülk'ün faaliyetlerinde haberdâr idi. O günlerde Sadrüddîn'i Mecdü'l-Mülk, kendi hazinedârlığı görevinden azletmişti. Bu yüzden Sadrüddîn, Mecdü'l-Mülk'ten incinmişti. Sâhib-i Dîvân'ın arkadaşları Sadrüddîn'i Sâhib'in huzuruna götürerek, ona Irak-ı Acem istifa dîvânı görevini vaat etmişler ve ondan Mecdü'l-Mülk'ün şehzâde Argun ile işbirliği yaptığı yönünde ifade vermesini istemişlerdir. Böylece Hâce Alâaddîn Ata Melik'ten müsadere yolu ile alınan mallar bir yarlığ ile geri verildi (Reşidüddin, 2013, b., s. 786;

Mîrhand, 1339hş., V, s. 327; Bâfkî, 1384hş., s. 130).

Mecdü'l-Mülk'ün Yargılanması ve Katli

Sultan Ahmed tahta geçince Alâaddîn Ata Melik aleyhindeki iddialar yüzünden yargılanmıştır. Alâaddîn Cüveynî yargı sırasında “Biz kardeşler ne bulduysak hepsi İlhan'ın bize verdiği mükemmel sadakalarıdır. Bu köle bu kurultayda bunları bahşiş olarak dağıtacak” diye kendini savunmuştur. Bu sırada büyük emirlerden Suncak Aka ile Aruk'un^{xiv}, Mezdü'l-Mülk'ü de yargılamaları için ferman çıkmıştı. Onun evinde yapılan aramada kumaşlar arasında bir parça aslan derisi bulunmuştur ve bu derinin üzerinde okunaklı olmayan bir hatla sarı ve kırmızı renkte bir şeyler yazılıydı. Moğollar, büyü işlerinden korktukları için durumu hemen yargıya havale ettiler. Bahşiler ve kamlar bu büyüün kötülüğü kendine dönsün diye, bu muskayı suda karıştırıp suyu Mezdü'l-Mülk'e içirmişlerdi. Mezdü'l-Mülk'ün suçunun sabit olmasından sonra Suncak Aka, onun kanının dökülmesine razı olmadı, her ne kadar ısrar ettilerse de yerine getirmedi. Fakat bu sırada aniden Mezdü'l-Mülk'de ayak ağrısı ortaya çıkmış ve onun katledilmesi için Sultan Ahmed'den yarlıg çıkmıştı. Şemseddîn Cüveynî, onun öldürülmesine izin vermeyip, bağışlanmasını istiyordu. Fakat Hâce Alâaddîn ve Hâce Harun öldürülmesi için ısrar etmekteydiler(Reşidüddin, 2013, b., s. 131-132; Reşidüddîn, 1374hş., a., s.

786-787; Handmîr, ty., b., s. 282; Âştiyânî, 1328hş., a., I-II, s. 222-224).

Yargılanmasından sonra Mezdü'l-Mülk gece vakti halkın eline teslim edilmiş ve uzuvları parçalanarak katledilmiştir. Mezdü'l-Mülk, 14 Ağustos 1281 gecesini Aladağ mevkiinde öldürülmüş ve parçalanan uzuvları çeşitli yerlere gönderilmiştir. ‘Ukaylî'nin Âsârü'l-Vuzerâ adlı eserinde, Mezdü'l-Mülk Yezdî'nin Novşehr civarında öldürüldüğüne değinilmektedir. Habîbü's-Siyer'deki bilgilere göre; Mezdü'l-Mülk katledildikten sonra onun parçalanan uzuvlarından başı Bağdad'a, ayağı Şîrâz'a ve eli de Irak'a götürülmüştür. Ayrıca onun dilini yüz dinara celladından satın alan biri, Mezdü'l-Mülk'ün dilini Tebriz'e getirmiştir. Bu olaydan sonra Sultan Ahmed, Hâce Alâaddîn'e Bağdad'ın idaresini tekrar vermiştir. Ata Melik Cüveynî, bir süreden beri bir iş yapmadığından Bağdad'a gitmeyip buranın işlerini ve görevlerini üstlenmeleri için naiplerini göndermiştir(Reşidüddin, 2013, b., s. 132; Reşidüddîn, 1374hş., a., s. 787; Abû'l Farac, 1950, II, s. 610; Mîrhand, 1339hş., V, s. 328-329; Handmîr, 1333hş., a., III, s. 120; Handmîr, ty., b., s. 283-284; ‘Ukaylî, 1337hş., s. 277; Âştiyânî, 1328hş., a., I-II, s. 223; Uyar, 2001, s. 16). Mezdü'l-Mülk'ün muhalefetinden bayağı eziyet çeken Ata Melik Cüveynî, Târîh-i Benâketî'nin aktardığına göre şu şiiri Mezdü'l-Mülk için söylemiştir;

جوینده مال و جاه و توفیر شدی

روزی دو سه سر دفتر تزویر شدی

فی الجمله یک هفته جهانگیر شدی

اعضای تو هر یکی گرفت اقلیمی

İki üç günlük ser defterlik için ikiyüzlülük ettin; mal, makam ve mal biriktirmeyi aradın.

Senin uzuvlarının her biri bir iklimi aldı, filcümle bir haftada dünyayı ele geçirdin. (Benâketî, 1348hş., s. 438)

Mecdü'l-Mülk'ün ölümü ile ilgili olarak Hâflı Reşid^{xx}, şu dörtlülüğü yazmıştır;

آن سر که درو بود تمنای بسی   پیمود بامید وزارت هوس
پرکاه بدیدیم بکام دل خضم   هر عضوی زوبناز دردست کسی

İçinde birçok temenni olan o kafa; vezirlik ümidiyle yola koyuldu.

Düşmanın gönlünün istediği gibi samanla dolu gördüm; onun her bir azası işve ile birinin elindeydi

(Reşidüddin, 2013, b., s. 132; Reşidüddin, 1374hş., a., s. 787)

Mecdü'l-Mülk'ün Ölümü Sonrasında Cüveynî Ailesinin Durumu

Mecdü'l-Mülk'ün öldürülmesi siyasî sorun haline gelen Cüveynîlere karşı muhalefet hareketini çözememişti. Çünkü şehzâde Argun'un İlhanlı tahtı üzerindeki ihtirası önündeki ilk engel Sultan Ahmed'in desteğini kazanmış olan Cüveynî ailesi idi. Argun, bu dönemde Ahmed Teküdâr'dan Horasan vilâyetine ek olarak Fars eyâletinin de valiliğini talep ediyordu. Bu sırada Alâaddîn'in naibi olan Necmeddîn Asfâr ölmüştü. Şehzâde'nin emri ile Necmeddîn Asfâr'ın cesedi mezarından çıkarılmıştı. Bu haber Hâce Alâaddîn Ata Melik'e ulaştığında son derece üzülmüş ve rahatsız olmuştu. Onda ansızın bir baş ağrısı belirdi ve bu hastalık yüzünden Arran mevkiinde 5 Mart 1283'te vefat etmiştir(Reşidüddin, 2013, b., s. 134-135; Reşidüddin, 1374hş., a., s. 789; Baron, 1301hş., s. 35; Nefisî, 1363hş., I, s. 136).

Sultan Ahmed'in Şehzâde Argun ile olan çekişmeden yenilgiyle ayrılmasından sonra durum tekrar Şemseddîn Cüveynî'nin aleyhine dönmüştür. Sâhib Şemseddîn, Şehzâde Argun'un kendisinden intikam alacağı düşüncesi ile Cacerm taraflarına kaçarak ve çöl yolu ile Isfahan'a gitmiştir. Daha sonra Şemseddîn Cüveynî, Sultan Ahmed Teküdâr'ın şehzâde Argun karşısında mağlup olması sonucunda kendine kin besleyen

şehzâde Argun'un ilk iş olarak Cüveynî ailesini ortadan kaldıracağını çok iyi bilmekte idi (Reşidüddin, 2013, b., s. 152; Reşidüddin, 1374hş., a., s. 808-809; Benâketî, 1348hş., s.442; Galstyan, 2005, s. 56; Mîrhand, 1339hş., V, s. 345; Handmîr, ty., b., s. 290-291; Âştîyânî, 1328hş., a., I-II, s. 228). Fakat bu kaçıışı uzun sürmeyen Şemseddîn Cüveynî, 16 Ekim 1284'te (4 Şaban 683 h.) Tebriz'e yakın bir yer olan Aher'de şehit edilmiştir. Emîr Buka onun mallarına el koymak için Emir Ali'yi Tebriz'de görevlendirmiştir. Şemseddîn Cüveynî ailesinden geriye Zekeriya adlı oğlundan başka kimse bırakılmamıştır(Reşidüddin, 1374hş., a., s. 811; Şebânkâreî, 1343hş., s. 266; Devletşâh, 1338hş., s. 84; Kulî Hân, 1373hş., s. 161; Âştîyânî, 1328hş., a., I-II, s. 233; Nefisî, 1363hş., I, s. 164; Baron, 1301hş., s. 38; Ensârî, 1321hş., s. 145; Rezevî, 1354hş., s. 147). Şemseddîn Cüveynî'nin katlinden sonra Hâce Hârûn'u da 1286 tarihinde katledilmiştir. Böylece Cüveynî hanenedânı son bulmuş oluyordu(Şîrâzî, 1346hş., s. 84; Âştîyânî, 1328hş., a., I-II, s. 233; Baron, 1301hş., s. 40-41; Handmîr, 1333hş., a., III, s. 127; Uyar, 2001, s. 47).

Mecdü'l-Mülk'ün dostlarından birisi Sâhib-i Dîvân Şemseddîn Cüveynî öldürüldükten sonra şu şiiri söylemiştir;

چو مجدالملك از تقریری ایـز
شهادت یافت در صحرای نو شهر
بقصد صاحب دیوان محمد
که دستور ممالک بود دردهر
پس از دو سال دو ماه و دو هفته
چشید او هم ز دوران شربت قهر
تو درد نیامشو بدر اعمال
که دارد در تراز و نوش بازهر

Allah'in takdiriyle Mecdü'l-Mülk gibi; Novşehr'in sahrasında şehâdet buldu

O dönemde memleketin veziri olan; Sâhib-i Dîvân Muhanmmmed'in kasdıyla

İki yıl, iki ay ve iki haftadan sonra; o da dönemin kahır şerbetini tattı

Sen dünyanın işlerine kulak asma; çünkü Terâz'da^{xvi} balla zehir de vardır.

(Handmîr, 1333hş., a., III, s. 127; 'Ukaylî, 1337hş., s. 277; Kâşânî, 1341hş., s. 251)

Sonuç

Devlet idaresi konusunda İran Moğolları'nda hâkim olan unsurun bürokratik sınıfı geniş yetkilerle görevlendirmesi, idarî kadroları çekici bir hale getirmiştir. Bu durum söz konusu olan siyasî çekişmeyi de bu alanda körüklemiştir. Mecdü'l-Mülkölüyü da bu bağlamda dönemin bürokratik çekişmelerini anlatan en güzel örneklerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Nihayetinde iktidar hırsı ve muhalif hareketler, Moğol unsurlar tarafından devlet içerisindeki yükselen bürokratların gücünü kırmak için bir denge aracı olarak kullanılmıştır. Bu siyasî ilişkiler anlaşılacağı üzere, döneminde o kadar çekişmeli geçmiştir ki; durum dönemin eserlerine manzûm olarak da yansımıştır.

Bu durum, hâkim olan iktidara idarî anlamda alternatif sağlamış, fakat idareciler tarafından bir düzene kavuşturulan devlet düzeni ve işleyişi açısından ise sarsıcı olmuştur. Cüveynîlerin idarî yapıdan düşüşü iktisadî ve bürokratik açıdan İlhanlı devletini sarstığı söylenebilir. Ayrıca sivil devlet ricâlinin arasındaki bu siyasî çekişmeler Moğol hanedân üyeleri ve aristokratları arasında da görüş ayrılıklarına da sebep olmuştur.

Kaynakça

- Ukaylî, Seyfeddîn Hâcî b. Nizâm. (1337hş.). *Âsâr'ül-Vuzerâ* (Tsh. Mîr Celâleddîn Hüseyînî Urmevî). Tahrân: İntişârât-i Dânişgâh-i Tahrân.
- Abbâsî, Cevâd. (1382 hş.). *Umerâyi Mogûl ve İslâm Gerâyi der Dovreyi İlhânân* Dânişgâh-i Şehîd Beheştî: *Pejûheşnâme-i 'Ulûm-i İnsânî*, 87-110.
- Abû'l Farac, Gregory. (1950). *Abû'l-Farac Tarihi* (Çev; Ö. R. Doğrul). II. Ankara: TTK Yayınları.
- Ağır, A. M. (2008). *Sultan Kalavun Devri Memlûk-İlhanlı Münasebetleri II. Humus Savaşı h. 679/m. 1281*. Akademik Bakış Dergisi (15), 1-10.
- Âkâcerî, Seyyid Hâşim-Rezevî, Seyyid Ebulfazl. (1382 hş.). *İlel Nakârkerdî Pûl-i Kâgizî der İktisâd ve Câme'i 'Asr-i İlhânî*. Dânişgâh-i Şehîd Beheştî: *Pejûheşnâme-i Dânişgede-i Edebiyât* (38), 207-226.
- Aksarayî, Kerîmüddîn Mahmud. (1999). *Müsâmeretü'l-Ahbâr* (Nşr; Osman Turan). Ankara: TTK Yayınları.
- Aksarayî, Kerîmüddîn Mahmud. (2000). *Müsâmeretü'l-Ahbâr* (Çev. M. Öztürk). Ankara: TTK Yayınları.
- Alî Asl, Pervîz. (1390 hş.). *Gâzâniye-i Tebrîz: Numâd-i Tehevul-i Ferhengî Mogûlân. Târih ve Temeddon-i İslâmî* (13), 65-82.
- Almas, Turgun. (2010). *Uygurlar*. İstanbul: Selenga Yayınları.
- Anonim. (2011). *Moğolların Gizli Tarihi* (Çev. M. L. Kaya). İstanbul: Kabalıcı Yayınları.

- Ârifniyâ, Muhammed. (1387 hş.). *Kârgerdhâyî 'İtikâdi Nehâd-i Vezâret der 'Ahd-i Îlhânân. Zâmâne (74-73), 33-36.*
- Âştîyânî, Abbâs İkbâl. (1374 hş.). *Târîh-i Moğul ve Evâyil-i Eyyâm-i Timûri*. I-II. Tahran: İntişârâr-i Nâmek.
- Âştîyânî, Abbâs İkbâl. (1390 hş.). *Târîh-i Moğul*. Tahrân: İntişârât-ı Sâhil.
- Bâkirî, Mehrî. (1380 hş.). *Tovzîh-i Berhî Ez Lugat ve Istulâhât-i Mogûli der Zebân ve Edebiyât-i Fârsî (S.171 s.39-60). Dânişgâh-i Edebiyât-i 'Ulûm-i İnsânî Tebriz: Pejûheşhâ-yi Felsefi.*
- Baron, Edward. (1301 hş.). *Ez Sa'dî tâ Câmî 'Asr-ı İstîlâ-yi Moğul ve Tâtâr (Çev. Ali Asger Hikmet). Tahrân: İntişârât-ı İbn-i Sinâ.*
- Barthold, Vassiliy Viladimiroviç. (1979). *Cengiz Han*. İstanbul: MEB İslâm Ansiklopedisi (III), 91-98).
- Barthold, Vassiliy Viladimiroviç. (1990). *Moğol İstilasına Kadar Türkistan (Haz. H. D. Yıldız). Ankara: TTK Yayınları.*
- Beyânî, Şîrîn. (1993). *Dîn ve Devlet der Îrân 'Ahd-i Moğul*. II. Tahrân.
- Beyzâvî, Abdullah b. Ömer. (1382 hş.). *Nizâmü't-Tevârih (Tsh. Mîr Hâşim Muhaddes). Tahran.*
- Burûşkî, Muhammed Mehdî. (1365 hş.). *Berresî Reveş-i İdârî ve Âmûzeşî Reb'-i Reşîdî*. Meşhed: Müessesesi-i Çâp ve İntişârât-ı Âsân-i Kuds-i Rezevî.
- Cüzcânî, Minhâcuddîn Osmân b. Sirâcuddîn Muhammed. (1343 hş.). *Tabakât-ı Nâsırî (Haz. Abdulhay Habîbî). II. Kâbil: Encümen-i Târîh-i Afganîstân.*
- Cüveynî, Alâaddin Ata Melik bin Bahâeddin b. Muhammed bin Muhammed. (1329hş.). *Târîh-i Cihânguşâ (Tsh. Muhammed Abdulvahhâb Kazvîni). II. Tahrân: Donyâ-yi Kitâb.*
- Cüveynî, Alâaddin Ata Melik bin Bahâeddin b. Muhammed bin Muhammed. (1988.). *Tarih-i Cihan Gûşa (Çev. Mürsel Öztürk). I-II. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.*
- Çatal, Yasemin. (2009). *Anadolu Selçuklu Devleti'nde III. Gıyaseddîn Keyhüsrev Dönemi (1266-1284) (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Tokat.*
- D'ohsson, M. Baron. (2006). *Moğol Tarihi (Çev. E. Kalan-Q. Şükürov). İstanbul: IQ Yayınları.*
- Dayı, Özkan. (2015). *Mahmud Yalavac'ın Moğol İmparatorluğu'ndaki Faaliyetleri*. Current Research in Social Sciences (3), 63-68.
- Dihhudâ, Ali Ekber. (1373 hş.). *Şemseddîn Muhammed Cüveynî*. (Haz. Muhammed Mu'in-Seyyid Ca'fer Şehîdî). Tahrân: Lugatnâme-i Dehkhodâ Çâp-i Dânişgâh-i Tahrân (IX), 12761.
- Dihhudâ, Ali Ekber. (1373 hş.). *Şerefeddîn Harezmi*. (Haz. Muhammed Mu'in-Seyyid Ca'fer Şehîdî). Tahrân: Lugatnâme-i Dehkhodâ Çâp-i Dânişgâh-i Tahrân (IX), 12544.
- Deniz, Arda. (2013.). *Moğolların Anadolu Politikası ve İlhanlı Devleti Tarihi*. İstanbul: Ekim Kitap.
- Devlet, Nadir. (1993). *İlhanlılar*. (Haz. Hakkı Dursun Yıldız). İstanbul: Doğuştan Günümüze İslâm Tarihi Çağ Yayınları (IX), 63-102.
- Emîn, Şemîs Şerîk. (1357 hş.). *Istulâhât-i Dîvân-i Dovrân-i Moğul*. Tahrân: İntişârât-i Ferheng-i Edeb ve Hüner-i Îrân.
- Ensârî, Muhammed Hasan Câberî. (1321 hş.). *Târîh-i İsfahân ve Rey*. İsfahân.
- Ersoy, F. (2007). *Moğol Yazısının Tarihi Gelişimi ve Moğolların Kullandıkları Alfabeler*. Konya: Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi (22), 393-404.
- Ertuğrul, Özkan. (1997). *Çifte Minareli Medrese*. İstanbul: Diyanet İslâm Ansiklopedisi (VIII), 312-313.
- Ez-Zirikli, Hayruddîn. (1389 h./ 1969). *el-A'lâm (I-XII)*. Beyrut.
- Fahreddîn-i Irâkî. (2012). *Aşk Metafîği (Çev. Ercan Alkan)*. İstanbul.
- Ferşidniyâ, Mes'ûd-Rahmânîyân, Süsen. (1388 hş.). *Mâliyât der Dovre-i Îlhânân. Âmûzeşî Târîh (1), 33-38.*
- Gaffârî-yi Kâşânî, Kâdî Ahmed b. Muhammed. (1341 hş.). *Târîh-i Negâristân (Tsh. Âkâ Murtazâ-Muderris Gilânî)*. Tahrân: Ketâbfurûşî Hâfiz.
- Galstyan, A.G. (2005). *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar XIII-XIV. Yüzyıllara Ait Eserlerden Alıntılar (Çev. İlyas Kamalov)*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Genç, Reşat. (2002). *Karahanlı Devlet Teşkilatı*. Ankara: TTK Yayınları
- Grousset, René. (1980). *Bozkır İmparatorluğu (Çev. M. R. Uzman)*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Güler, Önder. (2013). *Altın Orda İmparatorluğu Dış İlişkileri (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)*. Elazığ.
- Gündegül, A. P. (2002). *İlhanlılarda Sikke Formları*. Türkler (VIII), 919-927.
- Handmîr, (1333 hş.). *Habîbü's-Siyer (Haz. Muhammed Debîr Siyâkî)*. III. Tahran: Kitâbfurûş-i Hayyâm.
- Handmîr, (ty.). *Dustûrî'l-Vuzerâ (Tsh. Sa'id Nefîsî)*. Tahrân: Çâphâneyi İkbâl.
- Haykıran, Kemal R.. (2007). *İlhanlı Hükümdarı Ebu Sa'id Bahadır Han Zamanında Doğu Anadolu (1317-1338) (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)*. Ankara.
- İbn Bibî. (2010). *Selçuknâme (Haz. Mükremin Halil Yinanç)*. İstanbul Kitabevi Yayınları.
- İbnü'l İbrî, Ebu'l Ferec. (2011). *Târîhu Muhtasari'd-Düvel (Çev. Ş. Yaltkaya)*. Ankara: TTK Yayınları.
- İncü-yi Şîrâzî, Cemâleddîn Hüseyin b. Fahreddîn Hasan. (1351 hş.). *Ferheng-i Cihângîrî (Tsh. Rahîm 'Afîfî)*. Dânişgâh-i Meşhed Müessesesi-i Çâp ve İntişârât.

- Kadyânî, Abbâs. (1384 hş.). *Târih Ferheng-i ve Temeddon-i Îrân der Dovre-i Mogûl*, Tahrân: İntişârât-ı Ferheng-i Mektûb.
- Kalkaşendî, Eş-Şeyh Ebî-il ‘Abbâs Ahmed. (1340-1922). *Subhu'l-A'sâ fi Sinâ'ati'l-İnşâ*. IV, Kahire: Dâr-ül Mısıriyye.
- Kaya, A. (2013). *İlhanlılaram Anadolu Türkmen Beylerine Karşı Politikaları*. Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (VI), 293-326.
- Kazvîni, Zekeriyâ b. Muhammed b. Mahmûd. (1373 hş.). *Âsârü'l-Bilâd ve Ahbârü'l-İbâd* (Trc. Cihâgîr Mîrzâ Kaçar). Tahrân: İntişârât-i Emîr Kebîr.
- Kirmânî, Nâsireddîn Münşî. (ty.). *Nesâ'im-ül Ashâr min Letâ'im-ül Ahbâr der Târih-i Vuzerâ* (Tsh. Mîr Celâleddîn Hüseynî Urmevî). Tahrân: İntişârât-i Dânişgâh-i Tahrân.
- Köprülü, Mehmed Fuad. (1979). *Cüveynî Alaaddin Ata Melik Muhammed*. İstanbul: MEB İslâm Ansiklopedisi (III), 249-255.
- Marshall, Robert. (1996). *Doğudan Yükselen Güç Moğollar* (Çev. Füsün Doruker). İstanbul: Sabah Yayınları.
- Mîrhand. (1339 hş.). *Târih-i Ravzatü's-Safâ*, V. Tahrân: İntişârât-i Pîrûz.
- Mü'eyyid-i Sâbitî, Seyyid Ali. (1346 hş.). *Esnâd ve Nâme-hâ-yi Târihî*, Tahrân: Kitâbhâne-i Tuhûrî,
- Müstevfî, Hamdullah. (1342 hş.). *Nuzhetü'l-Kulûb* (Tsh. G. Le Strange). Tahrân: Dünyâ Kitâb.
- Müstevfî, Hamdullah. (1387 hş.). *Târih-i Guzîde* (Tsh. Abdülhüseyn Nevâ'î). Tahrân: İntişârât-i Emîr Kebîr.
- Müstevfî-yi Bâfkî, Muhammed Müfidî. (1384 hş.). *Câmi'-i Müfid* (Tsh. İrec Efşâr). Tahrân: Çâphâne-i Rengîn.
- Nefisî, Sa'îd. (1363 hş.). *Târih-i Nazm ve Nesr der Îrân ve Zebân-i Fârsî*. I-II. Tahrân: İntişârât-i Furûgî.
- Ögel, Bahaeddin. (1988). *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*. Ankara: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Ögel, Bahaeddin. (2002). *Çingiz Han'ın Türk Müşavirleri*. İstanbul: IQ.
- Özcan, A. T. (2013). *Moğol Tarihine İlişkin Latince Kaynaklarda Uygurlar*. Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi (34).
- Öztuna, Yılmaz. (1996). *Devletler ve Hânedanlar İslam Devletleri*. I-V. Ankara: TTK Yayınları.
- Pîrnâyâ, Hasan. (1390 hş.). *Târih-i Kâmil-i Îrân*, Tahrân: İntişârât-i Îrân Cihân
- Recebzâde, Hâşim. (1355 hş.). *Â'in-i Keşverdârî der 'Ahd-i Vezâret-i Reşidüddîn Fazlullah Hemedânî*. Tahrân: İntişârât-i Tûs.
- Reşidüddin Fazlullah. (2013.). *Câmiu't-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)* (Çev. İsmail Aka-Mehmet Ersan-Ahmad Hesamipour Khelejanî), Ankara: TTK Yayınları.
- Reşidüddin, Fazlullâh. (1374 hş.). *Câmiü't-Tevârih* (Haz. D. B. Kerîmî). Tahrân: İntişârât-i İkbâl.
- Rızâ Kulî Hân Hidâyet. (1336 hş.). *Mecma'ü'l-Fusahâ*. I-VI. Tahrân.
- Rızâ Kulî Hân Hidâyet. (1373 hş.). *Fihrisü't-Tevârih* (Tsh. Abdülhüseyn Nevâ'î-Mîr Hâşim Muhaddes). Tahrân
- Riyâhî, Muhammed Emîn. (1995). *Osmanlı Topraklarında Fars Dili ve Edebiyatı* (Çev. Mehmet Kanar). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Roux, Jean-Paul. (2001). *Orta Asya Tarih ve Uygarlık*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Seccâdi, Sâdık. (1370 hş.). *Cüveynî-Ebulmekârem*. Tahrân: Dâ'iretü'l-Ma'ârif-i Bozorg-i İslâmî (XIX), 10-12.
- Semerkandî, Emîr Devletşâh. (1338 hş.). *Tezkiretü's-Şu'arâ* (Tsh. Muhammed Ramazânî). İntişârât-i Pedîde-i Hâver.
- Sepehrî, Muhammed. (1390 hş.). *Nakş-i Îrânîyân der Teşkilât-i Mâlî ve Dîvânî Devlet-i Hulefâ*. Faslnâme-i Pejuheşi Târih-i Ferheng ve Temeddon-i İslâmî (5), 53-74.
- Seyfî Hîrevî, Seyf b. Muhammed. (1381 hş.). *Pîrâste-i Târihnâme-i Herât* (Tsh. Muhammed Âsif Fikret). Tahrân.
- Spuler, Berthold. (2011). *İrân Moğolları Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri 1220-1350* (Çev. C. Köprülü). Ankara: TTK Yayınları.
- Sümer, Faruk. (1969). *Anadolu'da Moğollar*. Ankara: Selçuklu Araştırmaları Dergisi (I), 1-47.
- Şa'bânî, Rızâ-Emîrî, Zehrâ. (1390 hş.). *İkdâmât-i Hânedân-i Cüveynî der Zâmân-i Mogûl*. Faslnâme-i 'İlmî- Pejuheşi Moskoviyye (16), 105-117.
- Şebânkâreî, Muhammed b. Ali b. Muhammed. (1343 hş.). *Mecma'ü'l-Ensâb* (Tsh. Mîr Hâşim Muhammed). Tahrân: İntişârât-i Emîr Kebîr.
- Şîrâzî, Şehâbeddîn Abdullah b. Fazlullah. (1346 hş.). *Tahrîr-i Târih-i Vassâf* (Haz. A. Âyetî). Tahrân: İntişârât-ı Bonyâd-ı Ferheng-i Îrân.
- Tokan, Özgür. (2015). *Büyük Selçuklular ve Irak Selçukluları'nda Dîvân-ı Âlâ* (Basılmamış Doktora Tezi). Erzurum.
- Tuncer, Orhan Cezmi. (1986.). *Anadolu Selçuklu Mimarisi ve Moğollar*. Ankara.
- Turan, Osman. (1988). *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*. Ankara: TTK Yayınları.
- Tûsî, Muhammed Emîn Edîb. (1388 hş.). *Ferheng-i Lugât-i Edebî* (I-II). Tahrân.
- Uyar, Mustafa. (2001). *İlhanlı Devleti'nde Argun Dönemi (1284-1291)* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara
- Uyar, Mustafa. (2012). *Bir Ortaçağ Kaynağında Yerel Yönetim ve Köy Reisiğine (Riyâset-i Dîh) İlişkin Veriler*. Çağdaş Yerel Yönetimler (XXI), 69-77.

Yasin, Yüsubcan. (2011). *Uygur Yazısının Tarihi Dönemleri ve Yayıldığı Bölgelere Genel Bir Bakış*. Ankara: Dil Araştırmaları (9).

Yazıcı, Tahsin. (2002). *Müntecibüddin Bedî*. Ankara: *Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (XXXII) 25.

Yuvalı, Abdülkadir. (1994). *İlhanlılar Tarihi I Kuruluş Devri*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.

Yuvalı, Abdülkadir. (2002). *İlhanlılar*. Ankara: *Türkler Ansiklopedisi Yeni Türkiye Yayınları* (VIII), 359-363.

Zebihullah-i Safâ. (1349 hş.). *Târih-i Edebiyât der İrân*, III, Tahrân: İntişârât-i Firdovs.

Zebihullah-i Safa. (2005). *İran Edebiyatı Tarihi* (Çev. Hasan Almaz). II. Ankara: Nusha Yayınları.

Zerrinküb, Abdülhüseyn. (1390 hş.). *Rûzgârân Târih-i İrân ez Âgâz Tâ Sukût-i Saltanat-ı Pehlevî*. Tahrân: İntişârât-i Sohen.

ⁱ Selçuklu yönetimi zamanında Müntecibüddîn Bedî, genç yaşta kâtip olmak için Merv şehrine gelmiştir. Bir süre Gazne'ye giden Bedî, daha sonra Horasan'a dönmüş ve Selçuklu devlet adamlarının hizmetine girmiştir. Daha sonra Dîvân-i İnşâ'ya girmiş ve devlet adamları tarafından Sultan Sencer'e tanıtılmıştır. Detaylı bilgi için bkz; (Sâbitî, 1346hş., s. 112; Tokan, 2015, s. 210-211).

ⁱⁱ Seyfeddîn Bitikçi, Hülâgu Han'ın devlet ricâlinden olup, ona vezirlik yapmıştır. Alamut kalesinin ve Bağdad'ın zaptında Hülâgu'nun hizmetinde bulunmuştur. Fakat İlhanlılar ve Altınordu devleti arasında meydana gelen Terek savaşında net bir başarının kazanılmaması üzerine Hülâgu Han'ın emriyle katledilmiştir. Detaylı bilgi için bkz; (Âştîyânî, 1328hş., a., I-II, s. 176, 197; Yuvalı, 1992, 127; Âştîyânî, 1390hş., b., s. 212, 228; Reşidüddîn, 1374hş., a., s. 21, 692, 696; Aksarayî, 1999, a., s. 47; Mîrhand, 1339hş., V, s. 233, 268-269; Aksarayî, 2000, b., s. 37; D'ohsson, 2006, s. 247; Handmîr, 1333hş., a., III, s. 102,104; Murreşilpûr, 1391 hş., 11, s. 107; Şehryârî, 1386hş., 29, s. 24, 27; Reşidüddin, 2013, b., s. 715; Abû'l Farac, 1950, II, s. 571).

ⁱⁱⁱ Bahâeddîn Cüveynî, Şemseddîn Cüveynî'nin oğlu olup İsfahan ve Fars bölgesinde yöneticilik yapmaktaydı. Sert bir mizaca sahip olan Bahâeddîn'den dönemin İsfahan eşrafı çekinmekteydi. Onun erken vefatı babası Sâhib-i Dîvân Şemseddîn Cüveynî'yi oldukça etkilemiştir. Detaylı bilgi için bkz; (Reşidüddin, 2013, b., s. 79-80; Reşidüddîn, 1374hş., a., s. 743-744;

Ebu'l-Ferec, 2011, s. 48; Abû'l Farac, 1950, II, s. 585; Mîrhand, 1339hş., V, s. 277; Handmîr, 1333hş., a., III, s. 109; Şîrâzî, 1346hş., s. 34; Handmîr, ty., b., s. 270; Bâfkî, 1384hş., s. 119; Devletşâh, 1338hş., s. 124-125; Kadyânî, 1384hş., s. 146; Beyânî, 1993, II, s. 391; Ensârî, 1321hş., s. 142; Rezevî, 1354hş., s. 115, 150; İsfahânîyân, 1369 hş., 134, s. 18-19).

^{iv} Behmen Kerimî'de bu isim Sâhib-i Dîvân Hâce Şemseddîn oğlu Hâce Harun şeklinde belirtilmektedir. İlme değer veren ve âlimleri, edipleri koruyan kollayan bir şahsiyete sahip bir karakter olarak eserlerde aktarılmaktadır. Bu kişilğinden dolayı eserlerde kardeşi Bahâeddîn tarafından kıskanıldığına değinilmektedir. Ayrıca Bağdad niyabetinde görev yapmıştır. Şemseddîn Cüveynî'nin katlinden sonra Hâce Harun da katledilmiştir. Detaylı bilgi için bkz; (Reşidüddin, 2013, b., s. 132; Reşidüddîn, 1374hş., a., s. 787; Kulî Hân, 1336hş., a., I, s. 2258; Zirikli, 1969, IX, s. 45; Âştîyânî, 1328hş., a., I-II, s. 233; Âl-i Davûd, 1370hş., XIX, s. 16; Müstevfi, 1387hş., b., s. 597; Köprülü, 1979, III, 252; Öztuna, 1996, I, s. 564; Ârifnîyâ, 1387 hş., 74-73, s. 34).

^v Şehzâde Argun, Abaka Han'ın oğlu olup Horasan eyaletinin yönetimi ile görevli idi. Abaka Han'ın ölümü üzerine amcası Ahmed Teküdâr tahta çıkmış ve Şehzâde Argun İlhanlı tahtı için Sultan Ahmed'e muhalefete başlamıştır. Bu muhalefeti sırasında Mecdü'l-Mülk Yezdî'nin Cüveynîler karştı söylemlerini Şehzâde Argun kendi amacı doğrultusunda kullanmıştır. Argun, Sultan Ahmed ile girdiği mücadeleden daha sonra galip ayrılmış ve İlhanlı tahtına oturmuştur; (Reşidüddin, 2013, b., s. 151; Reşidüddîn, 1374hş., a., s. 807-808; Benâketî, 1348hş., s. 442).

^{vi} Suyurgamişi, Han tarafından bir yerin iktâ ve ihsan olarak birine verilmesidir; (Emîn, 1357hş., s. 155; Kâşânî, 1341hş., s. 10; Tuysuz, 2004, s. 236; Refî'î, ty., 12, s. 50; Sa'îdî, 1386 hş., 3, s. 37; Pîrnâyâ, 1390hş., s. 667).

^{vii} Ötük, ötek, ötüğ ve ötüğ Türkçe'de istek, rica, dilekçe, arıza veya bir üst dereceye sunulan yazıdır; (Reşidüddin, 2013, b., s. 122; Emîn, 1357hş., s. 40).

^{viii} Eski İranlılar Araplar için Tâzik kelimesini kullanmışlardır. Moğol hâkimiyeti döneminde Moğolların Müslümanlar için genel olarak bu ifadeyi kullandıkları görülmektedir (Tûsî, 1388hş., I, s.158).

^{ix} Payze (payza veya paize), Haberciler ve yüksek devlet memurları kimin emriyle yolculuk yaptıklarını belirten ve payza adıyla bilinen bir çeşit kimlik belgesi taşıyorlardı. Payzalar genellikle tahtadan ya da madenden yapılırdı. Ama daha yüksek mevkilerdekini tanımlayanlar gümüş ve altın oluyordu. Payza uygulaması muhtemelen bir taltif vesikası olarak Karahanlı devletinde de kullanılmaktaydı. Payza, bir çeşit plaket olup bu plaket; kimlik kartı, geçiş üstünlüğü tanıyan belge, hiyerarşik açıdan tasdik ve onursal anlamda da devlet nişânı yerine kullanılmıştır (Emîn, 1357hş., s. 78-79; Tûsî, 1388hş., I, s. 108; Kâşânî, 1341hş., s. 9; Marshall, 1996, s. 46; Genç, 2002, s. 154; Bâkirî, 1380hş., 171, s. 48-49; Dayı, 2015, III, s. 243).

^x Sadreddîn Ahmed Haledî Zencânî, 1292-1295 yılları arasında İlhanlı vezâretinde görev yapmıştır. Geyhatu Han zamanında vezir olan Hâce Sadreddîn Ahmed Haledî Zencânî, Cüveynî hanedanının karşısında Mecdülmük Yezdî ile işbirliği yapmış, bu işbirliğinden sonra Sadreddîn Zencânî'yi Fars hükümetinin başında olan Emir Tağaçar'ın niyâbetinde görmekteyiz. Sâhib-i Divânlığa seçildikten sonra Sadreddîn Zencânî'ye Sadrü'l Cihân unvanı verilmiştir. Sadreddîn Zencânî'nin kâğıt para olan çav uygulamasını başlatan kişi olmasından dolayı ona "*el-Çavî*" diye de anılmaktadır. Detaylı bilgi için bkz; (Reşidüddin, 1374hş., a., s. 834; Mîrhand, 1339hş., V, s. 367; Handmîr, 1333hş., a., III, s. 135; Şîrâzî, 1346hş., s. 160; Müstevfi, 1387hş., b., s. 600; Handmîr, ty., b., s. 305-306; Benâketî, 1348hş., s. 448; Âştîyânî, 1328hş., a., I-II, s. 247, 250; Kirmânî, ty., s. 109; Baron, 1301hş., s. 47; Zerrînkûb, 1390 hş., s. 529-530; 'Ukaylî, 1337hş., s. 282-283; Murreşilpûr, 1391 hş., 11, s. 116; Spuler, 2011, s. 312).

^{xi} Hülâgü Han'ın oğullarından olan Sultan Ahmed Teküdâr, Abaka Han'ın vefatından sonra İlhanlı tahtına geçen üçüncü hükümdardır. 1282 tarihinde Han olan Teküdâr, İslamiyeti kabul ettiği için Sultan lakabı ile anılmıştır. Fakat taht üzerinde hak iddia eden Abaka Han'ın oğlu ve Horasan valisi olan Şehzâde Argun ile mücadelesi sonucunda Argun'un idareyi ele almasıyla 1284 tarihinde katledilmiştir. Detaylı bilgi için bkz; (Reşidüddin, 2013, b., s. 129-130; Aksarayî, 2000, b., s. 136; Reşidüddin, 1374hş., a., s. 785; Kalkaşendî, 1922, IV, s. 420, Mîrhand, 1339hş., V, s. 326, 332; Münecimbaşı, 2001, II, s. 122-123; Galstyan, 2005, s. 74; Âştîyânî, 1328hş., a., I-II, s. 221; Handmîr, 1333hş., a., III,

s. 118; Sümer, 1969, I, s. 17; 'Abbâsî, 1382 hş., 38, s. 87).

^{xii} Suncak Noyan, Hülâgu ile birlikte Ön Asya'ya gelen kadronun içindeydi. İsmâ'îlîlerin kalerlerinin alınması ve Bağdad'ın kuşatılması sırasında Hülâgu ordusunun sağ koluna kumanda etmiş olan Suncak Noyan, Moğolları Sulduz kabilesine mensuptur. Baş yargucilik yanında Bağdad ve Fars'ın idaresinde naip olarak Ata Melik Cüveynî ile birlikte bulunmuştur. Abaka Han, zamanında Bağdad'taki görevini sürdürdüğü bilinmektedir. Detaylı bilgi için bkz; (Şîrâzî, 1346hş., s. 32; Beyzâvî, 1382hş., s. 133; Âştîyânî, 1328hş., a., I-II, s. 200-201; Rezevî, 1354hş., s. 151; Yuvalı, 1994, s. 132; Sümer, 1969, I, s. 38).

^{xiii} Emîr Buka, Celayir kailesine mensup olup Şehzâde Argun'u Sultan Ahmed'e karşı iktidar mücadelesinde desteklemiştir. Bu desteğinden dolayı Argun İlhanlı tahtına oturduğunda Emîr Buka'yı Katledilen Şemseddîn Cüveynî'nin yerine vezâret makamı ile ödüllendirmiştir. Fakat bir süre sonra Buka, devlet idaresinde taraftarları ile etkin olmaya başlamış ve İlhanlı hanedanına muhalif hareketler içine girince destekçileri ile birlikte Argun Han tarafından ortadan kaldırılmıştır. Detaylı Bilgi için bkz; (Reşidüddin, 2013, b., s. 119, 152, 163; Reşidüddin, 1374hş., a., s. 773-774, 808, 816-817; Şa'bânî-Emîrî, 1390hş., 16, s. 111; Morselpûr, 1391 hş., 11, s. 108-109; Aksarayî, 1999, a., s. 113; Aksarayî, 2000, b., s. 143; Abû'l Farac, 1950, II, s. 622; Mîrhand, 1339hş., V, s. 344-345, 358; Handmîr, 1333hş., a., III, s. 125; Şîrâzî, 1346hş., s. 82, 137; Müstevfi, 1387hş., b., s. 597; Şebânkâreî, 1343hş., s. 265-266; Âştîyânî, 1328hş., a., I-II, s. 231; Sümer, 1969, I, s. 59; Âkâcerî- Rezevî, 1382 hş., 38, s. 212; Hamîd, 1385 hş., 1, s. 111.)

^{xiv} Emîr Buka'nın kardeşi olan Aruk, Buka'nın vezâreti sırasında Bağdad yönetimine tayin edilmişti. Aruk'un Bağdad idaresindeki başarısızlığı ve halkın üzerine fazla vergi yüklemesi üzerine görevinden alınmış ve katledilmiştir. Ayrıca bu durum Emîr Buka yönetimini de muhalefetin başlamasına sebep olmuştur. Detaylı bilgi için bkz; (Reşidüddin, 2013, b., s. 162; Reşidüddin, 1374hş., a., s. 70, 815-816; Mîrhand, 1339hş., V, s. 357-358; Handmîr, 1333hş., a., III, s. 129-130; Âştîyânî, 1328hş., a., I-II, s. 239; Deniz, 2013, s. 141).

---

^{xv} Hâf: Horasan bölgesinde Nesâ'ya yakın bir bir şehirdir(Kazvînî, 1373 hş., s. 429).

^{xvi} Türkistan'da Buhara'ya yakın bir şehirdir (Încû-yi Şîrâzî, 1351 hş., s. 904).